

**СЕМАНТИКА ОЦІННИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСОБИ В
АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: МОДЕЛЬ АНАЛІЗУ**

У статті розглянуто семантичні особливості оцінних фразеологічних одиниць на позначення особи з опорним компонентом-іменником. Висвітлено принципи відбору матеріалу дослідження, запропоновано модель опису семантики фразеологічних одиниць, що вербалізують ціннісні концепти картини світу англомовного співтовариства.

Статтю присвячено дослідженню семантики фразеологічних одиниць-найменувань особи (далі ФО), у значенні яких міститься оцінний компонент. Актуальність дослідження зумовлено тим, що фразеологічні одиниці, у семантиці яких зафіксований оцінний компонент, уперше стають об'єктом аналізу в рамках лінгвокогнітивної парадигми. Когнітивний підхід до опису значення оцінних ФО дозволяє інтерпретувати механізм співвіднесення у процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності системи мовних значень із системою фонових знань, що є необхідною умовою правильного сприйняття й уживання досліджуваного мовного матеріалу.

У дослідженні аналізуються фразеологічні одиниці-найменування особи, які вербалізують ціннісні концепти англомовного співтовариства, тобто такі одиниці, як *sweetie pie* 'люба, дорога, золотко', *a good Samaritan* 'добрий самаритянин, добросердечна, чуйна людина', *a cool head* 'холоднокровна, спокійна, незворушна людина' та інші. Вибір оцінних ФО як матеріалу дослідження пов'язано з тим, що ці мовні одиниці містять компоненти значення, які відбивають національні особливості сприйняття дійсності, що сприяє дослідженню етнічного менталітету носіїв природних мов як сукупності поведінкових і когнітивних стереотипів і виявленню лінгвоспецифічних характеристик цього менталітету шляхом аналізу його семантичних складових – концептів.

Лінгвоконцепти – це вербалізовані усвідомлені й неусвідомлені змісти, що становлять зміст світоглядних універсальїй культури. Саме в лінгвоконцептах фіксується шкала цінностей мовного співтовариства, їхнє мовне втілення дає ключ до розуміння етнічного менталітету. Як відзначає С.Г. Воркачов [1: 77-78], серед характерних ознак лінгвоконцепта слід зазначити те, що концепти не тільки мисляться, але й емоційно переживаються, вони є предметом симпатій і антипатій; вони характеризуються семіотичною щільністю, тобто представленістю у плані вираження цілою низкою мовних синонімів, тематичних рядів і полів, прислів'їв, приказок і т. ін., що пов'язане з важливістю цього концепту в лінгвокультурному соціумі, аксіологічною цінністю явища, відбитого в його змісті; лінгвоконцепт орієнтований на план вираження, характеризується включеністю імені концепта в асоціативні парадигматичні й синтагматичні зв'язки, що склалися в лексичній системі мови, а також наявністю специфічної мовної метафорики.

Аналіз семантики оцінних ФО дозволяє розкрити когнітивний зміст концептів, які становлять концептуальний простір англійського мовного співтовариства. Найбільш повне подання може бути отримане в результаті семантичного опису концептів, які кодуються за допомогою слів [2], оскільки саме форма слова є оптимальною для фіксації соціально важливого набору значень і сукупності знань про предмет, явище і процес [3]. В.В. Красних представляє концепти у вигляді базових кодів культури, які співвідносяться з архетиповими уявленнями культури й у яких зафіксовано "наївні" уявлення про світобудову. Код культури тлумачиться як "сітка", яку культура "накидає" на навколишній світ, членує, категоризує, структурує й оцінює його. Коди культури створюють своєрідну систему координат, що містить та задає еталони культури. Базовими кодами культури, між якими немає й не може бути усталених границь, є: соматичний (тілесний), просторовий, часовий, предметний, біоморфний і духовний [4: 298]. ФО як знаки культури становлять ряд з іншими її експонентами. ФО є частиною аксіологічної системи культурних концептів, що становлять ціннісну картину світу англійського соціуму. Вихідною є точка зору, що припускає етнокультурну маркованість концепта, його етноспецифічність.

Емпіричну базу дослідження склала картотека з 1386 прикладів ФО-найменувань особи, що містять оцінку. Основним дослідницьким засобом є концептуальна модель, за допомогою якої виділяються базові компоненти семантики концепта й виявляються стійкі зв'язки між ними.

Вивчення семантичних особливостей оцінних ФО пов'язане з певними труднощами, які зумовлені цілою низкою причин. По-перше, варто вказати на семантичну ускладненість ФО. Вони є продуктом особливого роду вторинної номінації, у процесах якої взаємодіють дві системи ознак – ознаки номінативного задуму й ознаки, що відносяться до метафоричного засобу його втілення. По-друге, слід зазначити відсутність чітких критеріїв відбору матеріалу дослідження. Труднощі відбору мовного матеріалу пов'язані з тим, що до лінгвоконцептів у широкому розумінні можна віднести будь-який вербалізований культурний зміст, відзначений етнічною специфікою незважаючи на залежність її значущості для національного характеру. Таким чином, правомірною є точка зору С.Г. Воркачева: "якщо поставити за мету знайти пару відповідних мов для зіставлення, то семантика практично будь-якої лексичної одиниці виявиться етноспецифічною" [1: 79].

Згідно з вищезазначеним, можна виділити деякі принципи відбору матеріалу дослідження. Словникова дефініція розглядається як пропозиційне судження. На основі дефініції можна відновити ті концептуальні структури, які виявилися імплікованими в ході згортання пропозиційного судження. У процесі відбору мовного фактажу основним був підхід до семантичної класифікації матеріалу, представлений таксономією, яку Ю.С.

Степанов, як і багато інших лінгвістів, вважає основною, а саме: "Речі", "Рослини", "Тварини", "Люди" [5: 76]. Цю класифікацію можна трансформувати в опозицію особа – неособа (співвідношення ФО, що позначають особу й неособу в матеріалі вибірки, становить 1:2). У світлі антропоцентричного принципу категорія особи є ключовою. Люди, їхні якості, характеристики, поведінка завжди були присутні в тому розділі етичних досліджень, у якому приділялася увага питанню про існування й природу таких властивостей об'єктів дійсності, до яких застосовані оцінки. У нашій роботі підставою для виділення концептів також послужили окремі принципи класифікації лексичних одиниць А.А. Уфимцевої [6]. Група власних імен повинна розглядатися як спеціальний, окремий випадок індивідних найменувань. Власні імена виконують дві суміжні функції: по-перше, вони позначають індивідів, по-друге, індивідів, які не схожі ні на яких інших індивідів, тобто таких, що не входять до множини і створюють множину з одного елемента. Цей спеціальний випадок варто розглядати залежно від розрядів індивідних імен у рамках загальної системи таксономії [5: 88]. Вихідними метазнаками-маркерами матеріалу вибірки стали структури типу *a person who...; someone who ...; a man/a woman who...; something that ...; used to say that someone / something is...; a word for...; a thing that....* Таким чином, у результаті аналізу мовного матеріалу було виділено групу концептів, що характеризують особу (*an ugly duckling* 'брудке каченя', *a fair-weather friend* 'ненадійний друг'), і групу концептів, що характеризують неособу (*Tom Tiddler's ground* 'місце легкої наживи, "золоте дно"', *Auld Reekie* "'старий каганець" (жартівлива назва м. Единбурга)', *yellow rag* 'бульварна газета', *the dark ages* 'середні століття'). Виявлено також ряд ФО, що вербалізують поняття, пов'язані як з особою, так і з неособою (*a dead dog* 'марна річ, марна, непотрібна людина', *a dead duck* 'пропаща людина, безнадійна справа').

Як показав аналіз мовного матеріалу, найбільш численними є ФО, що вербалізують ціннісні уявлення про людину й різні сфери її діяльності. Як підкреслює Дж. Серль, "цінності так чи інакше виникають від людини, вони не лежать у зовнішньому світі... У іншому випадку вони перестали б бути цінностями й становили б частину об'єктивного світу" [7: 176]. Усередині групи концептів, що характеризують особу, виділено концепти, що вербалізовані ФО, які позначають людину за її властивостями, характером, поведінкою, позначають фізичні й інтелектуальні риси людини, її зовнішність, вік, соціальні ознаки, особливості її трудової діяльності.

Фразеологічна номінація являє собою особливий тип номінації – вторинну непряму номінацію, засновану на використанні готових мовних форм у вторинній функції іменування. Специфіка семантики ФО є такою, що в їхній структурі фіксується абстрагуюча, пізнавальна, класифікуюча, оцінна діяльність людської свідомості. Це обумовлює поліфункціональність ФО, однак у контексті цього дослідження номінативна функція є провідною. Фразеологічна номінація в порівнянні з лексичною є більше складною. В основу лексичної номінації покладено певну характерну ознаку денотата, а в основу фразеологічної номінації – ознаки цілісної ситуації, що й приводить до значного ускладнення семантики ФО як по лінії сигніфікативно-денотативної, так і конотативної. О.В. Кунін виділяє такі типи узуальних фразеологічних номінацій: вторинну, третинну, змішану й одноеlementну [8: 88]. Аналіз мовного матеріалу свідчить, що для оцінних ФО характерні всі зазначені типи номінацій. Дослідження семантичних процесів, що лежать в основі фразеологічної номінації показало, що більшість значень фіксується як результат метафоричного переносу вихідного значення (77% ФО від загальної кількості ФО-найменувань особи). Метонімічний перенос зафіксовано в основі оцінного значення 13% одиниць вибірки. Варто також указати на те, що 10% ФО з оцінним значенням утворено в результаті взаємодії метафоричного й метонімічного процесів. Як показав аналіз мовного матеріалу, 77% досліджуваних ФО є моносемантами, а, відповідно, 23% ФО мають полісемантичну структуру. Ці спостереження підтверджують думку О.В. Кунина про те, що полісемія фразеологізмів не так поширена, як полісемія слів, але її не слід недооцінювати [9:154].

Що стосується знака оцінки, то 49% одиниць характеризуються негативною оцінкою (*extinct volcano* 'погаслий вулкан, людина, що втратила колишню енергію'), а 28% є позитивно забарвленими (*men of good will* 'люди доброї волі'). Необхідно відзначити, що 23% ФО характеризуються нейтральною оцінкою. Мається на увазі той факт, що потенційно ФО з нейтральною оцінкою набувають негативної забарвленості у контексті (*big brother*) 1) ірон. "старший брат", більша компанія, сильний конкурент; 2) 'опікун, заступник' - *During the violent illness ... Merton Ostrander was a good Samaritan and a big brother rolled into one* 'За увесь час важкої хвороби Роба ... Мертон Острандер був для нього й нянькою й турботливим братом').

Щодо джерел походження ФО з національно-культурним компонентом, у матеріал дослідження увійшли ФО, в основі яких лежать: 1) історичні факти; 2) національні звичаї; 3) англійський фольклор (повір'я, легенди, перекази, марновірства). Сюди, у тому числі, увійшли ФО з антропонімами, ФО з топонімами, ФО, пов'язані із професіоналізмами й жаргонізмами. З погляду структурних типів матеріал дослідження обмежений ФО з опорним компонентом-іменником. Структурні типи досліджуваних одиниць можуть бути представлені у вигляді моделей N+N, Adj+N, Participle+N, Numeral+N. Найбільш продуктивною є модель N+N (53%), що має ряд модифікацій, наприклад: N+N, N+prep+N, N's+N та ін. Трохи менш продуктивною є модель Adj+N, що представлена 44% одиниць вибірки. Моделі Participle+N і Numeral+N описують структуру незначної кількості досліджуваних ФО (2,6% й 0,4% відповідно), наприклад: *fifth column* "п'ята колона".

Вивчення особливостей вербалізації ціннісної інформації в мовній картині світу пов'язана з виявленням механізмів сприйняття світу і шляхів його усвідомлення, відбитих у мові. Опис особливостей об'єктивації в мовній картині світу універсальних і національно-специфічних способів картування світу відбиває процеси світобачення в мовному співтоваристві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Воркачев С.Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: источники и цели // Филологические науки. – 2005. – Вып. 4. – С. 76 – 83.
2. Langacker R. Concept, Image and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1991. – 395 p.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – М.: Русский язык, 1990. – 247 с.
4. Красных В.В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? – М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 375 с.
5. Степанов Ю.С. Имена, предикаты, предложения (семиологическая грамматика) / Под ред. Ю.Н. Караулова. – Г.: Едиториал УРСС, 2004. – 360 с.
6. Уфимцева А.А. Лексическое значение: принцип семиологического описания. – М.: Наука, 1986. – 239 с.
7. Searle J. Speech Acts: An essay in the philosophy of language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1976. – 224 p.
8. Кунин А.В. О фразеологической номинации // Фразеологическая семантика (германские и романские языки): Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца. – Вып. 211. – М., 1983. – С. 88–101.
9. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высш. шк., Дубна: Изд. Центр "Феникс", 1996. – 381 с.

Матеріал надійшов до редакції 15.04.2006 р.

Олейник С.В. Семантика оценочных фразеологических единиц-наименований лица в английском языке: модель анализа.

В статье рассмотрены семантические особенности оценочных фразеологических единиц-наименований лица с опорным компонентом-именем существительным. Освещены принципы отбора материала исследования, предложена модель описания семантики фразеологических единиц, которые вербализуют ценностные концепты картины мира англоязычного сообщества.

Oliynyk S.V. Semantics of evaluative phraseological units denoting a person: model of analysis.

The article deals with semantic peculiarities of evaluative phraseological units denoting a person with the dominant component expressed by the noun. The author highlights the principles of material selection and comes out with a model of analyzing semantic peculiarities of phraseological units which verbalize evaluative concepts in the linguistic model of the world in the English speaking community.